

ОЛЕКСАНДР ШУЛЬГА,

кандидат соціологічних наук, молодший науковий співробітник відділу теорії, історії та методології соціології Інституту соціології НАН України

Типологія категоріально-поняттєвого апарату феноменологічної соціології (Закінчення)¹

Abstract

The article is devoted to the theoretical problems of phenomenological sociology. The author analyses category-conceptual apparatus of P.L Berger and Th.Luckmann, as followers of A.Schutz. Their works are treated here as a "postclassical" period of phenomenological sociology, although both scientists don't accept a possibility of "phenomenological sociology" and speak about phenomenology as a proto-sociology. The analysis is focused on the concept "legitimization" and other concepts which help to understand it, such as: "symbolic universe", "externalization", "objectivation", "internalization", "habitualization", and "religious representations". The author also compares Schutz's context of the term "life-world" with that of Berger and Luckmann's concept "world of everyday life", that has narrower definition. An integral characteristic of their concept is "institutionalization", they try to find mechanisms which make a life-world as taken-for-granted. To understand this fundamental process helps a conception of legitimization and symbolic universes. As a conclusion, an author makes an emphasis on the necessity of further development of theoretical level of phenomenological sociology. Some concepts of the theoretical systems of Peter L. Berger and Thomas Luckmann could be used for such an aim and have extremely high heuristic and gnoseological potential.

¹ Початок публікації див.: Шульга О. Типологія категоріально-поняттєвого апарату феноменологічної соціології // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2007. — № 4. — С. 119–131; Шульга О. Типологія категоріально-поняттєвого апарату феноменологічної соціології (Продовження) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 4. — С. 119–147.

У попередніх статтях автор проаналізував спочатку протосоціологічний, або філософський, етап становлення феноменологічної соціології — трансцендентальну феноменологію Едмунда Гусерля, а потім і власне класичний етап — систему Альфреда Шюца, який фактично і став засновником нової парадигми в соціології. Я намагався прояснити філософські, соціологічні та психологічні підвалини зародження нової соціологічної течії, з'ясувати еволюцію старих понять і логіку виникнення нових. Та головною метою було створення типологічної схеми, яка б допомогла отримати цілісне бачення феноменологічної системи Шюца і розуміння її категоріально-поняттєвих зв'язків. Вона є тією гносеологічною базою, від якої відштовхуються послідовники феноменологічного вчення, маючи, природно, власні пізнавальні інтереси.

Забігаючи далеко наперед, можна сказати, що цей аналіз, починаючи з *протосоціологічного* (гусерлівського), продовжуючи *класичним* (шюцівським) та закінчуючи *посткласичним* етапом розвитку феноменологічної соціології, має метою створити підґрунтя для подальшого розвитку її теорії. У майбутніх публікаціях я планую здійснити переосмислення базових понять і категорій цієї парадигми через *концепцію легітимації*, вперше розроблювану у феноменологічному ключі вже представниками посткласичного етапу — Пітером Бергером і Томасом Лукманом. Саме їхні системи та, особливо, спільна праця, що стала класичною — “Соціальне конструювання реальності”, — послугують предметом аналізу в цій статті [Berger, Luckmann, 1987]. Цю книгу можна назвати програмною працею обох учених, вона великою мірою й визначила їхні пізнавальні інтереси та коло питань, якими вони у подальшому ґрунтовно займалися, — проблеми соціології знання, соціології релігії та соціології мови.

Розробленням системи феноменологічної соціології як цілісного утворення, ці вчені не займаються. Радше вони спираються на вже наявний теоретичний доробок, щоби розвинути вищезгадані галузеві соціології. Разом із тим П.Бергер і Т.Лукман пропонують свій погляд на соціальну реальність і шляхи її осмислення, зміщують акцент аналізу, а також залежно від теоретичних цілей переосмислюють деякі поняття феноменологічної соціології та вводять нові¹.

Детальний аналіз різноманітних впливів, під якими перебували і перебувають обидва соціологи, не входить у завдання цієї статті. Обмежусь лише позначенням основних ліній впливу та його носіїв. Найпершим та найвизначнішим, звісно, є Альфред Шюц, який був одним із безпосередніх учителів Бергера та Лукмана. Саме його теорія (а разом і праці Едмунда Гусерля) стала фундаментом, на якому в подальшому вибудувалися концепції обох його послідовників. У нього вони запозичили і категоріально-

¹ Тут я маю наголосити одну дуже важливу обставину. На думку цих учених, такого поняття, як “феноменологічна соціологія”, взагалі не може існувати. Метод феноменології є рефлексивним, метод науки — індуктивний. Тому, на думку Лукмана, феноменологія, і зокрема шюцівський аналіз життєсвіту, є протосоціологією. Детальніше про це див.: [Ebelre, 2008].

поняттєвий апарат, і, що головне, феноменологічний спосіб мислення¹. Крім того, за визнанням самого Лукмана, А.Шюц спрямував їхній інтерес до прагматизму, включно із концепцією Г.Міда та Ч.Кулі [Schütz, Luckmann, 1991: Bd.1, S. 395]². Ще одна лінія впливу, без сумніву, пов'язана з освітою обох учених. Пітер Бергер здобув теологічну освіту, і цим пояснюється його інтерес до проблем соціології релігії. Саме він підштовхнув Т.Лукмана до цієї проблематики, спочатку запропонувавши участь у відповідному дослідженні. Своєю чергою, Т.Лукман здобув філологічну освіту, тож природно, що його особливо цікавили питання соціології мови. Необхідно зазначити вплив антропології на обох соціологів — зокрема Арнольда Гелена та Гельмута Плеснера³.

У своїй головній праці “Соціальне конструювання реальності” Бергер і Лукман застосовують елементи систем таких, здавалося б, різних мислителів, як Еміль Дюркгейм (представник соціологічного реалізму) та Макс Вебер (представник соціологічного номіналізму), вважаючи, що концепції останніх не виключають одна одну. Своєрідний синтез учені роблять за допомогою діалектичного підходу та постулату К.Маркса про соціальний світ як людський продукт. Тож суспільство у них постає як діалектична єдність, що творить людину і водночас твориться нею.

Повертаючись до Альфреда Шюца, слід зазначити його величезну роботу з розбудови феноменологічної соціології та соціологічної теорії в цілому. Цікавили його і проблеми соціології знання⁴. Попри це цілісної концепції він не розвинув. І цим зайнялися його учні — Бергер та Лукман. Свою концепцію вони окреслюють із самого початку. Головними поняттями в ній є “реальність” та “знання”. Останнє “ми визначаємо, — пишуть учені, — як упевненість у тому, що феномен існує насправді й має певні якості” [Berger, Luckmann, 1987: S. 1]. Крім того, від самого початку соціологи наголошують, що їхня соціологія знання матиме інший кут зору — не ідеології, а повсякденне знання стає предметом аналізу, не теорії, а дотеоретичні твердження, те, як вони утворюються, закріплюються та змінюються. З такої постановки питання випливає й мета: соціологія знання має аналізувати соціальне конструювання реальності.

Зміщення лінії аналізу призводить до категоріально-поняттєвих змін. Передусім це стосується понять “життєсвіт” і “повсякденний світ”. Перший

1 Не випадково співавтором посмертно виданої книги Шюца — “Структури життєсвіту”, яка стала кульмінацією усієї праці соціолога, виступив Томас Лукман. Саме він зібрав та обробив розрізнені записи й нотатки Шюца, скомпонував їх у єдину працю, додавши до неї і свій розділ. Після відмови близького друга та колеги Шюца — Арона Гурвіча — взятися за цей проект саме Томас Лукман як один із його кращих учнів, дістав найбільше рекомендацій.

2 У майбутньому теоретичні системи цих мислителів суттєво вплинули на розроблення Т.Лукмана, зокрема стосовно поняття “ідентичність”.

3 Г.Плеснер навіть написав передмову до німецькомовного видання “Соціального конструювання реальності” [Plessner, 1987: S. 3–20].

4 Тому підзаголовком “Соціального конструювання реальності” є “Трактат з соціології знання”.

є категорією, до якої останній відноситься як підпорядкований. Повсякденний світ є однією із царин життєсвіту, таких як, наприклад, світ сновидінь чи фантазії. Разом із тим він посідає домінантне становище, адже відзначається найвищим ступенем уваги, напруження свідомості й тому є “найвищою реальністю” (paramount reality).

П.Бергер та Т.Лукман зосереджуються на вивченні саме цієї реальності та процесів утворення у ній знання. Цим самим вони ще раз наголошують, що здійснюють аналіз під особливим для тодішньої соціології знання кутом зору. Отже, це початкова і дуже принципова особливість аналітичної роботи учнів Шюца. Другою можна назвати їхню зосередженість на понятті “інституціоналізація”. На відміну від Шюца, який робить “інтерсуб’єктивність” інтегральною характеристикою категорії “життєсвіт”, його послідовників цікавить *передзаданість* цього світу і те, яким чином вона зберігається, передається, що цьому сприяє. Тому П.Бергер і Т.Лукман беруть як інтегральну характеристику “повсякденного світу” (це поняття виконує в їхній системі атрибутивні характеристики категорії, а отже, і є категорією) його “інституціональність” (як результат інституціоналізації).

Найважливішими поняттями, що допомагають зрозуміти цю характеристику, є “*типізація*” та “*забітуалізація*” або “*озвичування*”. Вони позначають процес переведення нового знання у розряд знайомого — його фактичну рутинізацію. Повсякденний рівень взаємної типізації та озвичування акторів є визначальним для підтримки природної настанови й утворення запасу знання. На вищому рівні відбувається інституціоналізація — типізації закріплюються на рівні ширшого оточення (Mitwelt).

Таким чином, смисли та типізації є продуктами індивідів, наголошується їхня активна роль. З іншого боку, інституціоналізація призводить до протилежного процесу. Після того як інститути викристалізувалися, вони стають над індивідами як незалежні від них. Діалектику цього процесу допомагає зрозуміти тріада понять.

Першим із них є поняття “*екстерналізація*”. Цей термін позначає процес вироблення смислів індивідами, їхню смислотворчу активність. У ситуації обличчя-до-обличчя як найбільш безпосереднього варіанта Ми-зв’язку актори мають змогу конструювати смисли разом і в такий спосіб модифікувати їх. Для тих же індивідів, які не брали участі в цьому процесі, смисли постають як уже готові і схоплюються монотетично. Яскравим прикладом є передання знань, ритуалів і традицій наступним поколінням, які зустрічають систему смислів та значень як таку, що вже існує, як переддану, безальтернативну, а отже об’єктивну. Відтак відбувається їхня *об’єктивація*, яку позначено відповідним поняттям, що відображає діалектику суспільства¹.

Далі відбувається *інтерналізація*, тобто засвоєння індивідами пропонованих смислів, включення їх до інтерпретативної матриці.

Отже, від моменту конструювання і до моменту засвоєння смисли набувають об’єктивного статусу. Насамкінець здійснюється інституціоналізація. Цей парадокс чужості людині смислів, породжених нею самою, вчені

¹ Важливо відзначити, що це лише один із прикладів. Об’єктивація смислів за умов сучасного суспільства має багато механізмів та інструментів.

пояснюють поняттям “реіфікація” — як забування індивідами свого авторства соціального світу, своєї безпосередньої участі в процесі конструювання значень та смислів і нерозуміння діалектики суспільства. Відбувається відчуження продуктів смислотворчої активності від їхніх продуцентів — індивідів, яке, проте, залишається непоміченим. Побачити та зрозуміти це дає змогу феноменологічний спосіб мислення та аналіз знання. Адже знання — це “серцевина фундаментальної діалектики суспільства. Воно програмує канали, за якими у процесі екстерналізації створюється об’єктивний світ. Воно об’єктивує цей світ через мову та ґрунтований на ній когнітивний апарат, тобто воно впорядковує світ в об’єкти, які мають сприйматися як реальність, а потім воно знову інтерналізується в перебігу соціалізації як істина, що об’єктивно існує. Знання про суспільство є, таким чином, реалізацією в подвійному сенсі слова — в сенсі розуміння об’єктивованої соціальної реальності і в сенсі безперервного створення цієї реальності” [Berger, Luckmann, 1987: S. 111].

Перш ніж перейти до подальшого розгляду, слід зробити узагальнення та лапідарно передати категоріально-поняттєві зв’язки пропонованої у “Соціальному конструюванні реальності” системи.

Центральною категорією в межах цієї системи є “знання”. Через зміщення акценту в аналізі на повсякденне знання на підставі своєї особливої точки зору соціологи використовують не категорію “життєсвіт”, а поняття “повсякденний світ”, яке має менший рівень загальності¹.

Схема утворення знання вибудовується через поняття типізації та озвучення до інституціоналізації. Остання, у сенсі закріпленості та передзаданості смислових комплексів повсякденного світу, а не інтерсуб’єктивність стає основним фокусом уваги вчених. Діалектика суспільства й індивіда, нового і старого знання описується завдяки тріаді екстерналізація — об’єктивізація — інтерналізація. А парадокс забування авторства людини, її безпосередньої ролі у творенні соціального світу пояснюється через термін “реіфікація”.

Концепція легітимації, визначення цього процесу, його рівні й передусім найзагальніший із них — символічний універсум — є конче цікавими для нас і містять величезний евристичний потенціал, завдяки якому може бути здійснений новий поштовх у розвитку феноменологічної теорії.

Насамкінець важливо наголосити, що у праці були накреслені основні шляхи подальшого аналізу та проблематика, яка займала авторів, особливо Лукмана — соціологія релігії [Luckmann, 1991], мови [Luckmann, 1963], дії [Luckmann, 1992], проблема ідентичності [Luckmann, 2007]².

¹ Проте з огляду на функції у системі Бергера та Лукмана воно становить категорію.

² Понад те, порушені у книзі проблеми та пропонована в ній соціологія знання, на думку авторів, мають стати поштовхом для всієї соціологічної теорії загалом. “Аналіз стосовно об’єктивізації, інституціоналізації та легітимації, — пишуть соціологи, — має безпосереднє застосування до проблем соціології мови, теорії соціальної дії та соціології релігії. Соціологія знання ... має привести до того, що соціологія мови та соціологія релігії більше не залишатимуться спеціальними галузями соціології, натомість зроблять вирішальний внесок до соціологічної теорії” [Berger, Luckmann, 1987: S. 197].

Розвитком саме цих галузей соціології під новим кутом зору вчені й зайнялися. Пітер Бергер невдовзі оприлюднив книгу під назвою “Священна завеса” (“Sacred Canopy”), яку він називає прямо пов’язаною із системою соціології знання, представленою в “Соціальному конструюванні реальності”. “Ця книга, — пише соціолог, — має особливий зв’язок із *“Соціальним конструюванням реальності — Трактатом з соціології знання”* (1966), яку я написав разом із Томасом Лукманом. Особливо розділи 1 і 2 цієї книги мають пряме відсилання до деяких теоретичних перспектив соціології знання” [Berger, 1969: p. 6]. У своєму аналізі він так само використовує концепцію діалектичного зв’язку між процесами екстерналізації, об’єктивації та інтерналізації. Використовує він і поняття легітимації, зосередивши (з огляду на тематику книги) увагу на “релігійних легітимаціях”, ролі релігії у “відчуженні” (реіфікації) смислів від індивіда і забуванні ним своєї активної ролі у творенні соціального світу та проблемах секуляризації. У подальшому він досліджував цю проблематику [Berger, 1969; 1973; 1999], а також загальну соціологію [Berger, 1963], проблеми капіталізму [Berger, 1986], культурного плюралізму [Berger, 1998] та глобалізації [Berger, 2002; 1974]. Можна констатувати, що Пітер Бергер виходить за межі феноменологічного аналізу та розвиває власну систему. Тому для даного аналізу подальший розгляд його доробку не є релевантним.

Набагато цікавішою в нашому контексті є творчість Томаса Лукмана, який хоча також зосереджений на теоретичних проблемах не лише феноменології, все одно залишається на феноменологічному фундаменті у власних розробленнях. Вельми цікавим для даного аналізу є його доробок у галузі соціології релігії та соціології мови. Концепція релігії Томаса Лукмана також є продовженням того, що обидва вчені розробляли у їхній класичній праці — ґрунтується на фундаментальній тезі про соціальну конструйованість реальності та діалектику відносин суспільства й індивіда, що описується вже неодноразово згадуваною тріадою понять. Утім, логічно, що соціолог іде далі і, розбудовуючи свою систему, вводить нові поняття та зв’язки між ними. Одразу треба наголосити, що релігію Лукман (так само, як і Бергер) розглядає з точки зору її зв’язку із суспільством і як суто соціологічну. Вченого цікавить її роль у творенні та зміні соціальної реальності. Через процеси, які дістали назву секуляризації, модернізації та, зрештою, постмодернізації, а також видозміни у самих релігійних системах, учені говорять про поняття “релігії” у специфічному сенсі. У якому саме, допоможе зрозуміти аналіз певної низки понять.

Найпершим і найзагальнішим із них можна виокремити поняття “світобудова” (Weltansicht). Вона є частиною соціально конструйованої, об’єктивованої дійсності, смисловим комплексом, інтерналізованим у процесі соціалізації, який “задає історичні межі, в яких вибудовується ідентичність людських організмів і через який трансцендується їхня біологічна природа” [Luckmann, 1991: S. 93]. Передзаданість світобудови індивідові сприяє успішній інтерналізації смислів з його боку та інтеграції в наявну систему. Через це світобудова виконує функцію, яку Т. Лукман називає “елементарною релігійною”. Світобудова й постає основоположною соціальною формою релігії, яку, з огляду на її інваріантність, можна зустріти у будь-якому

суспільстві. Однак через свою універсальність світобудова не є специфічною і пропонуваною у конкретних смислах. За певних умов вона радше сприяє впевненості у значимості існуючого порядку, комунікативних взірців та самого соціального світу¹.

Таку специфічність має інше поняття — “священний космос” (Heiliger Kosmos), який є частиною світобудови (а, отже, перебуває у підпорядкуванні) і так само є соціально об’єктивованою дійсністю. Втім, *священний космос* виконує функції, які дають підстави назвати його специфічною та історичною соціальною формою релігії, адже він задає соціальну систему координат. Відбувається це завдяки тому, що Т.Лукман позначає як “релігійні репрезентації” (Religiöse Repräsentationen). До них належать усі символи, що входять до *священного космосу* і забезпечують потребу в орієнтації в соціальному світі. Сама ж об’єктивація священного космосу відбувається через три головні аспекти: взірці поведінки, образи та, що важливо відмітити, завдяки мові². Тож священний космос укорінений у всю соціальну систему. І в цьому місці ми знову повертаємося до проблеми, яка є найцікавішою для цього розгляду — проблеми легітимації. Адже “релігійні репрезентації, — як пише Томас Лукман, — легітимують людську поведінку в усіх соціальних ситуаціях” [Luckmann, 1991: S. 99].

До концепції легітимації через аналіз проблем соціології релігії вчений додає поняття “релігійні репрезентації”. “Імовірність того, — зазначає соціолог, — що “логіка” священного космосу більше не вважатиметься самозрозумілою, збільшується залежно від того, чим більш гетерогенним є соціальний розподіл релігійних репрезентацій” [Luckmann, 1991: S. 104]. Тобто релігійні репрезентації можуть вступати і вступають між собою у боротьбу за пояснення та утвердження системи орієнтирів — священного космосу, за право виконувати функцію соціальної форми релігії. Релігія із самого початку, згідно з Лукманом, слугувала інтеграції членів суспільства, утвердженню статусу кво. Відбувалося це саме через легітимацію — тобто виправдання та пояснення і, зрештою, переведення у розряд самозрозумілих тих чи тих систем смислів.

Досі ми розглядали лише концепцію соціології релігії. Тепер же можна перейти до соціології мови Т.Лукмана, яка допомагає краще зрозуміти діалектику суспільства та, знову ж таки, головну для нашого аналізу проблему — легітимацію. Вище йшлося про знання та релігію, про те, що суспільство є діалектичною єдністю, а, згідно з головною тезою Бергера та Лукмана, соціальна реальність є продуктом конструювання та реконструювання, постійно здійснюваного акторами. У цьому зв’язку неодноразово вказувалося на екстерналізацію та об’єктивацію смислів. При цьому я не акцентував уваги на тому, завдяки чому, на думку соціолога, взагалі можливі ці процеси, а саме на мові. Її Автор називає головним медіумом соціального конструю-

¹ Тут досить добре видно зв’язок цього поняття із поняттям “природна настанова”, яке використовують у мікросоціологічному аналізі.

² Про соціологічний аналіз мови, здійснений Томасом Лукманом, ітиметься далі. Однак уже зараз можна сказати, що соціологія релігії, соціологія мови та соціологія знання Лукмана органічно пов’язані між собою в єдину систему.

вання реальності та розподілу знання. Сенси, екстерналізовані індивідами чи групами, об'єктивуються і стають доступними іншим індивідам та групам, які не брали участі у їх творенні, саме завдяки мові. Для мене особливо цікаві виокремлені Лукманом функції мови, застосовні до мого аналізу.

На надіндивідуальному рівні Лукман говорить про діахронічну та синхронічну функції мови. Перша полягає в тому, що через мову відбувається об'єктивація “рецептів розв'язання проблем” у вигляді набору укорінених самозрозумілостей. Друга виявляється у встановленні мовою визначених комунікативних взірців для інститутів, соціальних класів і груп та їхньої взаємодії між собою. На індивідуальному рівні мова виконує також діахронічну та синхронічну функції. Діахронічна: мова є основою фіксації та передання конфігурацій значень, які є основою суб'єктивного смислу та розуміння останнього партнерами по взаємодії. До того ж через мову будуються і пропонуються індивідові соціально усталені інтерпретації минулого і задаються орієнтири на майбутнє. Синхронічна функція забезпечує порозуміння між акторами в процесі повсякденної взаємодії. Іншими словами, йдеться про інтерсуб'єктивний характер мови, яка цією інтерсуб'єктивністю породжується та, своєю чергою, сама її забезпечує. Окрім цього, Лукман вирізняє допоміжні функції мови. Передусім індикативну: “мовні знаки виступають одночасно як символи, як індикації” [Luckmann, 1963: S. 1084]. Із неї випливає інша функція — фатична: мова, її використання завжди позначає індивіда як представника якоїсь групи, ідентифікує його як належного до певного соціального поля, відіграє визначну роль стосовно солідарності та ідентифікації і навпаки.

Усе це підводить нас до необхідності розгляду зв'язку мови із процесом легітимації. “Системи знаків загалом і особливо мова, — пише Лукман, — відіграють ще одну суспільно важливу функцію. Вони є інструментами легітимації символічних універсумів. Мова належить до гарантів “усталених відносин”. Її набір значень, так само як і риторичні можливості, відіграє значну роль у розбудові взірців легітимації на соціальному рівні та на рівні окремих інститутів, класів і груп. Дослідження зв'язку між соціально сконструйованою структурою самозрозумілостей та знаковими системами приводить до проблемного поля соціології знання та виходить за межі пізнавального інтересу теорій мови й комунікації” [Luckmann, 1963: S. 1111].

Справді, цей зв'язок є фундаментальним і вказує на глибинні шари соціальності, які все своє життя намагався знайти й дослідити фундатор феноменологічної соціології — Альфред Шюц. Мова є продуктом і основою інтерсуб'єктивності, мова задає рамки порозуміння та орієнтації в соціальному просторі, мова є основним медіумом розподілу знання та інструментом, завдяки якому відбувається екстерналізація–об'єктивація–інтерналізація, і насамкінець, мова є інструментом легітимації. Так можна коротко підсумувати її роль у процесі конструювання соціальної реальності. Соціологія знання, соціологія релігії та соціологія мови — ці три дисципліни розвивають учні Шюца — Бергер та Лукман на посткласичному етапі фено-

менологічної соціології¹. Вони переосмислюють результати конститутивної феноменології природної настанови та привносять до свого аналізу методологію інших течій і парадигм. Найбільш вдалим, на мій погляд, є діалектичне поєднання вченими соціологічного реалізму й номіналізму на феноменологічному фундаменті та їхня концепція тріадичності процесу конструювання і реконструювання реальності, описуваного в поняттях екстерналізації, об'єктивності та інтерналізації. Органічно пов'язаним із цим є поняття легітимації, яке П.Бергер і Т.Лукман першими переосмислюють у феноменологічному ключі й через нього приходять до цілої групи понять, які дають змогу поглибити аналіз творення соціальної реальності. Одним із таких понять є “символічний універсум”. І “легітимація”, і “соціальний універсум” містять величезний евристичний потенціал, тож у подальшому мають бути обґрунтовані як категорії.

Так само важливим є переосмислення вченими поняття “життєсвіт”, а точніше зміщення аналізу на поняття “світ повсякденного життя”, що має менший об'єм, порівняно з першим. Цим наголошується фокусування уваги соціологів на повсякденному рівні та притаманних йому процесах озвучування, типізації та габітуалізації. До того ж Бергера та Лукмана передусім цікавить передзаданість соціального світу, його інституціональність і саме на дослідженні цієї його характеристики вони зосереджуються. Якщо Шюц більше уваги приділяв інтерсуб'єктивності життєсвіту, яка була в нього інтегральною характеристикою, то його учні як таку характеристику використовують інституціональність (розглядаючи при цьому світ повсякденного життя).

Поглибити аналіз конструювання та реконструювання соціальної реальності допомагають розроблення на основі нової точки зору щодо нової концепції – соціології релігії та соціології мови (особливо здійснювані Томасом Лукманом).

Таким чином, можна завершити типологізацію категоріально-поняттєвого апарату феноменологічної соціології, проаналізувавши її становлення на трьох етапах: протосоціологічному, або філософському, класичному та посткласичному. В основу кожного з цих етапів лягли системи таких учених, як Едмунд Гусерль, Альфред Шюц, Пітер Бергер та Томас Лукман. Водночас багато уваги було приділено інтелектуальному впливу інших дослідників та цілих теоретичних течій на цих класиків феноменології.

Можна констатувати, що феноменологічна соціологія стоїть перед фундаментальною проблемою застиглоті, “зацементованості”, нерухомості свого теоретичного рівня. Адже її поняття та категорії найґрунтовніше розглядалися і були соціологічно інтерпретовані лише Альфредом Шюцем. Саме він зробив начерк (і дуже успішний) феноменологічної соціології як системи, сформулював її пізнавальні принципи. Однак Альфред Шюц як дослідник, природно, мав власний дослідницький інтерес, що спрямовував

¹ Знову наголошу, що про термін “феноменологічна соціологія” самі вчені воліють не говорити. Краще сказати, що ці три соціологічні дисципліни мають своїм підґрунтям феноменологію як методологію, як спосіб мислення, особливий кут зору на соціальну реальність.

його пошук, і це не могло не відбитися на його системі. Шюц прагнув вивчати природну настанову та її конституювання. Такий аналіз мав на меті розкрити фундаментальні основи соціальності, саму її можливість. Утім, разом із визначними науковими результатами зосередженість на природній настанові мала і зворотний ефект. Зокрема, призвела до не досить вдалого і чіткого описання соціальних структур. Це насамперед стосується поняття “світ ширшого оточення” (Mitwelt). Крім того, фокусування на конституюванні природної настанови, на мою думку, істотно звужувало пізнавальні можливості феноменологічної соціології. Послідовники ж Шюца — Бергер та Лукман — взагалі заперечують можливість “феноменологічної соціології”, називаючи її протосоціологією. До того ж вони не займаються дослідженням категоріально-поняттєвого апарату феноменології.

Понад те, сучасні феноменологічні дослідження переважно стосуються окремих концепцій чи понять “класиків” чи взагалі є спробами застосувати феноменологічну методологію у прикладних дослідженнях. Виходить, що методологічний потенціал залишається на позначці середини ХХ століття, а про спірність самого терміна “феноменологічна соціологія” годі й казати. За таких умов унагальнюється потреба в переосмисленні вже наявного категоріально-поняттєвого апарату, дослідженні його як системи. Гадаю, що кроком у цьому напрямі мало б стати використання цілої низки понять, найважливішим із яких є “*легітимація*”. Феноменологічно інтерпретована вже Бергером та Лукманом, за подальшого розроблення й аплікації концепція легітимації допоможе по-новому поглянути на зв’язки та залежності в структурах понять і категорій феноменологічної соціології, а також уможливить спробу уточнення предмета цієї теоретичної системи. Однак це вже завдання для наступних розвідок.

Література

Berger P.L., Luckmann Th. Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit: Eine Theorie der Wissenssoziologie. — Frankfurt am Main, 1987.

Berger P.L. The Sacred Canopy: Elements of Sociological Religion. — Garden City, 1969.

Berger P.L. A Rumor of Angels: Modern Society and the Rediscovering of the Supernatural. — Garden City, 1969.

Berger P.L. The Social Reality of Religion. — Harmondsworth, 1973.

Berger P.L. The desecularization of the world: resurgent religion and world politics. — Washington, 1999.

Berger P.L. Invitation to sociology: a humanistic perspective. — Garden City, 1963.

Berger P.L. The Capitalist Revolution: Fifty Propositions about Prosperity, Equality and Liberty. — New York, 1986.

Limits of Social Cohesion: Conflict and Mediation in Pluralistic Societies / Ed. by P.L.Berger. — Boulder, 1998.

Many globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World / Ed. by P.L.Berger. — Oxford, 2002.

Berger P.L. Pyramids of Sacrifice: Political Ethics and Social Change. — New York, 1974.

Eberle Th.S. Phänomenologie und Ethnomethodologie // Phänomenologie und Soziologie. Theoretische Positionen, aktuelle Problemfelder und empirische Umsetzungen /

Hrsg. J.Raab, M.Pfadenhauer, P.Stegmaier, J.Dreher, B.Schnettler. — Weisbaden, 2008. — S. 151–162.

Luckmann Th. Soziologie der Sprache // Handbuch von empirischen Sozialforschung / Hrsg. R.König. — Bd. 2. — Stuttgart, 1963.

Luckmann Th. Theorie des sozialen Handelns. — Berlin; New York, 1992.

Luckmann Th. Lebenswelt, Identität und Gesellschaft. Schriften zur Wissensund Proto-soziologie / Hrsg. J.Dreher. — Konstanz, 2007.

Luckmann Th. Unsichtbare Religion. — Frankfurt am Main, 1991.

Plessner H. Zur deutschen Ausgabe // Berger P.L., Luckmann Th. Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit: Eine Theorie der Wissenssoziologie. — Frankfurt am Main, 1987. — S. 3–20.

Schütz A., Luckmann Th. Strukturen der Lebenswelt. — Frankfurt am Main, 1991. — Bd. 1.